

ОСВРТ НА НЕКЕ ОБЈАВЉЕНЕ РАДОВЕ У ВЕЗИ СА
НАРЕЂЕЊЕМ ШТАБА ЛОВЂЕНСКОГ НОП ОДРЕДА ОД
26. МАРТА 1942. О РАСФОРМИРАЊУ ЈЕДИНИЦА

Широка и интензивна политичка активност, стварање и јачање партизанских јединица и значајне оружане акције против окупатора — основно су обиљежје политичке и војне ситуације на ловћенском подручју почетком 1942. године. У исто вријеме на неким дјеловима ловћенског подручја заоштрава се политичка борба са петоколонашким елементима, повезују се противници народнослободилачке борбе и стварају оружане јединице под окриљем окупатора за борбу против партизанских снага. Организовано иступање експонената окупатора на слободној територији запажа се почетком јануара, али су њихови испади енергичним мјерама партизанских јединица сузбијени. Наредних мјесеци домаћа издаја се, на тој основи појављује у једном организованијем и опаснијем виду.

Због неуспјеха у првим нападима петоколонаша су принуђени да нове нападе предузимају у заједници са окупаторским трупама. Тако су почетком марта на појединим правцима успјели напади италијанских снага којима претходницу чине оружане јединице домаћих издајника.

Средином марта јаке непријатељске снаге кренуле су у правцу Црмнице, гдје су од стране партизанских јединица одбијене уз велике губитке. Али, успјело им је да освоје Доњу Црмницу и тамо створе упориште, што је знатно отежало положај партизанских снага на том сектору.

Један такав напад извршен је 25. марта и на правцу Добрска Плоча (Ријечка нахија). На том правцу јединице батаљона „Царев лаз“ водиле су борбу неколико дана против Италијана и њихових сарадника из Доњег Цеклина. Ова група је такође разбијена и присиљена да се повуче у Цетиње и Ријеку Црнојевића (у даљем тексту: Ријека).

Истовремено, јаче снаге удружених непријатеља угрожавају јединице батаљона „Царев лаз“ у области Веље горе, из правца Љешанске нахије, које су иначе држале положаје и водиле борбе против Италијана који су настојали да ослободе комуникацију Подгорица — Ријека — Цетиње.

Крајем марта, јаке снаге непријатеља продрле су у Грбаљ, али су им и тамо партизанске јединице пружиле снажан отпор.

26. марта услиједила је заједничка акција Италијана и њихових сарадника у правцу Катунске нахије. Послије жестоких борби успјело им је да потисну партизанске снаге код Симуње. Али, протинападом партизанских јединица 28. марта и овом приликом напад непријатеља је сузбијен, и предузете су мјере за чишћење позадине од непријатељских елемената.

Напад непријатеља на сектору Загарача отпочео је такође 26. марта. У жестоком сукобу на Бешином ублу 28. марта непријатељ је и на овом правцу разбијен.

Као што се види, јединице Одредa воде борбе на свим правцима и, упркос великом притиску и свим тешкоћама, држе ситуацију у својим рукама.

Но, и поред ових успјеха, ситуација је налагала појачану мобилност и будност. Било је очигледно да предстоје нови напади на слободну територију, о чему су говорила и обавјештења добијена из Цетиња.

То би у основноме био преглед политичке и војне ситуације на подручју Ловћенског одреда у вријеме када је издато наређење од 26. марта о расформирању јединица, о коме ће бити ријечи у даљем излагању.

Концентричним нападом јаким непријатељских снага на слободну територију, све политичке и војне снаге усредсређене су према борбеним положајима. Будући да су положаји били међусобно удаљени, руковођење операцијама је знатно отежано, а такође и одржавање веза између штаба Ловћенског НОП одреда (у даљем тексту: Штаб одреда) и појединих сектора. Због тога је војни и политички кадар стално на терену. У сједишту Штаба одреда и Окружног комитета КПЈ Цетиње (у даљем тексту: Окружни комитет), у Штитарима, чланови ових руководства задржавају се кратко, само ради реферисања и консултовања. За обављање текућих послова у сједишту су се најчешће налазили секретар и по неки од чланова Окружног комитета и Штаба одреда.

У тим условима донесена је одлука на основу које је издато наређење Штаба Ловћенског одреда од 26. марта за расформирање јединица, што је још више отежало ионако тешку ситуацију на подручју Одредa.

У даљем излагању биће ријечи о интерпретирању наређења Штаба Ловћенског одреда од 26. марта 1942. године о расформи-

рању јединица на угроженом подручју у неким објављеним радовима.

О том наређењу и околностима у којима је издато и о посљедицама које је произвело говори се у извјештају Штаба Љовћенског одреда од 4. априла 1942. године упућеном Главном штабу за Црну Гору и Боку (у даљем тексту: Главни штаб), непосредно послије догађаја.¹

У том извјештају с тим у вези наведено је сљедеће:

„ . . . Надирање пете колоне од Цетиња ка Катунској нахији и сличне појаве на осталом терену Одредa имало је за посљедицу кидање веза, тако да за читава три дана нијесмо добијали извјештаја са терена. Пошто је пета колона загосподарила у Љешкопољу и Љешанској нахији, то су се партизани повукли на наш терен — Ставор. 25. марта ударна чета љешкопољско-љешанска, у намјери да се пребаци у Катунску нахију, наишла је у селу Барјамовици на петоколонашку засједу. Чета је покушала да без борбе прође ово село, али јој то није успјело. Истовремено појавили су се ударници Граховског батаљона на лијевом крилу ове чете у намјери да очисте поменуто село од петоколонаша. Не знајући за ударнике, ова љешкопољско-љешанска чета, са којом је био и друг Крсто, повукла се на траг мислећи да је непријатељ и на десној страни и на лијевом крилу. Ово тим прије, јер се мислило, према дотадашњим обавјештењима, да је фронт на Симуњи пробијен и да отуда надире пета колона. Ово све због тога што се није могла успоставити веза, и поред неколико покушаја, са другом Вељком који је био на терену. Наши партизани су водили борбу са Италијанима и петоколонашима који су извршили напад на Добрску плочу у намјери да иду за Штитаре и да продру на терен батаљона „Царев лаз“ а цијела Љешанска нахија била је у рукама петоколонаша, те је оваквим развојем у Катунској нахији — према процјени другога — положај бораца на терену батаљона „Царев лаз“ био угрожен. Пријетила је опасност да буду опкољени и уништени. Ту се још налазила једна чета ударника која се повукла из Зете, а која је такође била на положајима. На основу тога Штаб одреда је дао наредбу да се људи повуку са положаја, склоне оружје, нађу начина да се људство сачува од навале непријатеља и, пошто је изгледало да ће овај терен брзо пасти у руке непријатеља, речено је да се поступи по директиви која је дата (друго)вима на терену среза подгоричког да би се сачували људи и обезбиједиле везе. Исто наређење је дато свима јединицама које су се налазиле на овом сектору. (Подвукла Д. М.) 26-ог је издата ова наредба, а исте ноћи су се успоставиле везе са Катунском нахијом. Испоставило се право стање ствари у вези са сукобом у Барјамовици, као и да је стање фронта на Си-

¹ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (у даљем тексту: Зборник НОР), том III, књ. 3, док. 3.

муњи повољно, те је дато наређење одмах повучено и партизани су се поново вратили на положаје. Ово је спроведено без јачих потреса у организацији на нашем терену. Тежак је случај љешкопољско-љешанске чете, која је отишла на свој терен, а друго обавјештење је стигло тек када је један дио пао у руке непријатеља“.²

Одлука Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку о кажњавању политичких и војних руководилаца

Имајући у виду тешке последице изазване овим наређењем, Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору и Боку (у даљем тексту: Покрајински комитет) одмах је реаговао и у априлу формирао и упутио на терен партијску комисију са задатком да испита све околности овога случаја и утврди ко је учествовао у доношењу одлуке на основу које је Штаб Ловћенског одреда издао наведено наређење.

Комисија је прикупила све потребне податке и узела изјаве од свих другова који су о томе могли пружити релевантне информације и послала извјештај Покрајинском комитету. На основу извјештаја комисије Покрајински комитет је утврдио политичку одговорност одређених руководилаца ловћенског и зетског подручја који су учествовали у доношењу одлуке. Онима који су у датом моменту били најодговорнији изречене су партијске казне према функцијама које су имали и степену њихове одговорности и одлучено да се смијене са дотадашњих дужности. Тако су одлуком Покрајинског комитета искључени из Партије секретари Округног комитета КПЈ Подгорица (у даљем тексту: ОК Подгорица), казна укора са последњом опоменом изречена је секретару ОК Цетиње и казна укора замјенику команданта Ловћенског одреда и команданту Љешкопољско-љешанског батаљона.

Међутим, интерпретирање наређења Штаба одреда у неким објављеним радовима није у складу са чињеницама напријед наведеног документа — извјештаја Штаба Ловћенског одреда; могло би се рећи да се доводи у питање и одлука Покрајинског комитета о примијењеним санкцијама; има тврдњи и закључака који ради историјске истине захтијевају потпуније објашњење овога догађаја.

Тако, у радовима неких историчара, прије свега, нијесу до краја објашњене околности које су биле од утицаја на доношење такве одлуке и утврђене чињенице неопходне за извођење

² У ствари, главнина снага Ловћенског одреда нашла се на угроженом подручју — батаљони: „Царев лаз“, „13. јул“, „Јован Томашевић“, Приморски, дјелови Горњољешанског батаљона и два батаљона Зетског одреда. — На угроженом подручју нашао се и готово читав политички актив ловћенског и дијелом зетског подручја.

закључака о политичкој одговорности партијских и војних руководства и појединих руководилаца; занемарују се неке значајне чињенице, иначе видљиве из расположивих докумената; утврђује се стање ствари и изводе закључци који нијесу у складу са оним што је својевремено од стране партијске комисије утврђено и вишег партијског руководства изречено. О политичкој одговорности закључује се једнострано, уопштено и недовољно аргументовано и у крајњој линији нетачно.

Исто тако, у радовима неких учесника догађаја о овом питању говори се одбранашки и произвољно и износе тврдње које нијесу ни схватљиве ни прихватљиве.

Интерпретирање догађаја у радовима историчара

У својој књизи „Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији“ (Београд 1960), Батрић Јовановић о томе каже сљедеће:

„... Око 25. марта у Горњој Љешанској нахији, којом су тих дана овладале квислиншке формације, налазили су се остаци Љешкопољског и два љешанска батаљона, који су имали да уђу у састав 2. ударног батаљона Зетског одреда. Са овим јединицама налазило се и неколико чланова Окружног комитета Подгорица, чије су функције одлуком Покрајинског комитета, биле престале. Ово људство јачине око 180 људи, оформљено је у Љешкопољско-љешански батаљон који је стављен под команду Ловћенског одреда.

Секретар Окружног комитета Цетиње и Штаб Ловћенског одреда процијенили су потпуно погрешно ситуацију и 26. марта донијели одлуку за расформирање свих јединица на овом сектору, пошто су ‚опкољене‘ и ‚нема изгледа‘ за њихово успјешно пробијање. Борцима, који су већином били чланови и симпатизери Партије, речено је да се пробијају према своме терену, ‚некомпромитовани‘ легализују, а остали разбију у тројке.³

Партизани Љешкопољско-љешанског батаљона су, појединачно и у групама, пошли низ Љешанску нахију, па су већину од њих четници заробили и предали Италијанима, који су један дио стријељали а други интернирали. На Рибничким врелима Италијани су стријељали 13 комуниста из овога батаљона... Централни комитет КПЈ предузео је оштре мјере против руководиоца који је донио одлуку о расформирању овога батаљона...“

Аутор у вези с тим даје и одређене оцјене и каже:

„... Квислиншке групе у Горњој Љешанској нахији биле су тек организоване. Оне нијесу имале неку озбиљнију борбену вриједност. Љешкопољско-љешански батаљон могао је да растури

³ У напомени Јовановић је навео још и ово: „Према директиви борци су имали да ‚склоне оружје‘ и ‚нађу начина да се људство сачува од навале непријатеља“.

сваку квислишку јединицу на правцу свог покрета. Овај батаљон је расформиран чак и прије него што је утврђено ко све пуца по оближњим чукама. На једном правцу, у близини батаљона, налазили су се партизани, који су дејствовали по периферији слободне територије.

Дакле, Љешкопољско-љешански батаљон уствари се налазио на домаку слободне територије среза цетињског. Секретару ОК КПЈ Цетиње и Штабу Ловћенског одреда требало је да буде познато да је у љешкопољској равници, контролисаној од Италијана и квислинга, пријетила смртна опасност сваком члану КПЈ који се буде вратио. “

Међутим, војна и политичка ситуација на ловћенском подручју била је тих дана много тежа и сложенија него што се из наведеног излагања Батрића Јовановића може закључити.

За објашњење настале ситуације аутор полази од извјештаја Штаба Ловћенског одреда од 4. априла 1942. године, али не узима у обзир све чињенице које су од значаја; изводи одређене закључке, али не даје потпунију анализу војних, политичких и других фактора који су у тим моментима били од утицаја. Чињенице изложене у наведеном тексту нијесу довољне за извођење поузданих закључака о политичкој одговорности за доношење одлуке о расформирању јединица.

Као што се из његове интерпретације види, он налази одговорност секретара Окружног комитета Цетиње и Штаба Ловћенског одреда. Не налази одговорност Окружног комитета Подгорица и штаба Љешкопољско-љешанског батаљона.

Аутор налази да је Љешкопољско-љешански батаљон био способан да се без већих тешкоћа борбом пробије између непријатељских линија. При томе не узима у обзир чињеницу да је првобитно донесена одлука да батаљон покуша да се пробије без борбе, па ако у томе не успије да се иде на његово расформирање, што свакако има одређеног значаја када је ријеч о борбеној способности ове партизанске јединице у датом моменту.

Овим питањем бави се и др Ђуро Вујовић, који у својим истраживањима иде даље од Батрића Јовановића, утврђује више чињеница и изводи своје закључке. У својој књизи „Ловћенски НОП одред и његово подручје у народноослободилачкој борби 1941—1945. године“ (Цетиње 1976), аутор утврђује стање које мање-више произлази из постојеће документације. Поред осталог, утврђује да је у времену о коме је ријеч једна група од 150 бораца са зетског подручја формирана у Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљона који је стављен под команду штаба Ловћенског одреда. Наводи и то да се у саставу батаљона нашло и неколико истакнутих партијских радника, које наводи поименично.

О постављеном питању наводи сљедеће:

„Растуреност чланова Штаба одреда и Окружног комитета по терену припомогла је да се у другој половини марта, у тренутку када су партизанске јединице које су се налазиле у југоисточном дијелу цетињског среза угрожаване са три стране и када се на четвртом страном партизанским снагама у Катунској нахији, није имало везе нити се знало каква је ситуација на тамошњим фронтovima, донесе једна погрешна одлука, која је имала за посљедицу осипање дијела људства у неким јединицама и расформирање Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона. Одлука о којој је ријеч била је резултат слабе процјене ситуације од стране оних који су учествовали у њеном доношењу, као и погрешно схваћене директиве Покрајинског комитета, према којој је требало престати са крутим фронтovima, са јединицама се повлачити у правцу Никшића и истовремено један број људи оставити за политички рад и даље вођење акција на непријатељској територији“.

У напомени аутор наводи да је у свом истраживању наишао на тешкоће, јер се појављују доста велике разлике, па и потпуно супротна мишљења, кад је ријеч о томе како су настале погрешне одлуке и ко их је донио, односно ко је за њих највише одговоран, затим разлике у погледу интерпретације суштине и смисла тих одлука, посљедица које су оне имале итд. Стога је, како каже, одлучио да избјегне да се изближе упушта у ова питања, односно да их у крајњој линији остави отворена, сматрајући да временски фактор није наклоњен њиховом рјешавању. На такву његову одлуку утицала је и чињеница да неки од радова које је поменуо нијесу још објављени.

Но, и поред оваквог објашњења и извјесне резерве, на основу елемената до којих је истраживањем дошао аутор ипак изводи одређене закључке и утврђује учешће одређеног броја политичких и војних руководилаца у доношењу одлуке и неке од учесника наводи поименично.

Ево шта о томе у његовој књизи стоји:

„На бази ових елемената Крсто Попивоца, секретар Окружног комитета КПЈ Цетиње, Мило Јовићевић, замјеник команданта Ловћенског одреда, Шпиро Мугоша, командант Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона, Видо Ускоковић, члан Покрајинског комитета и Окружног комитета Подгорица, Васо Стајкић, организациони секретар Окружног комитета КПЈ Подгорица и још неколико чланова окружног комитета КПЈ Цетиње и Подгорица (подвукла Д. М.), донијели су 25. марта одлуку да се Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон, који је био стигао у Орахе, пробије у правцу Чева, а ако у томе не успије да се прихвати солуција о расформирању батаљона, односно његовој подјели у групе, које ће поћи на непријатељску територију и остати на илегалном раду у позадини или ће се појединци, који то не буду могли, легализовати“.

Даљи ток збивања углавном интерпретира у смислу онога што је у извјештају Штаба Ловћенског одреда од 4. априла 1942. године речено.

Као што се из наведеног текста види, аутор узима да је у доношењу предметне одлуке учествовао одређени број политичких и војних руководиоца ловћенског и зетског подручја. При томе наводи само неке од учесника поименично.

Међутим, када је с тим у вези настао проблем, било је неопходно да иде до краја и да поименично наведе све учеснике, ако је већ на основу својих истраживања дошао до конкретних података, што би се из дате формулације дало и закључити. Овако неодређена формулација „и још неколико чланова окружних комитета КПЈ Цетиње и Подгорица“ отвара могућност за произвољна тумачења и закључивања о којима је руководиоцима рјеч.

Имајући у виду наведени текст произлази да аутор не наводи одговорност Штаба Ловћенског одреда као војног руководства, већ само личну одговорност замјеника команданта одреда који је, на основу одлуке донесене на наведени начин, издао наређење штабовима Љешкопољско-љешанско-подгоричког и Зетског батаљона, као и батаљону „Царев лаз“ и „13. јул“, „да исти напусте положаје које су држали и да један дио људства повуку ка сједишту Штаба одреда, а други да оставе на терену, у илегалству као и за „легализовање“, које је углавном схваћено као наређење о расформирању тих батаљона“ (Подвукла Д. М.). Међутим, ова констатација није у складу са оним што је речено у наведеном извјештају Штаба одреда, а у протјврјечности је и са претходним закључком аутора. Ако би се ово што је овдје наведено узело као тачно, онда не би било никакве одговорности на страни оних који су одлучивали, већ би се радило о погрешном тумачењу датог наређења од стране штабова батаљона. Аутор се не упушта у интерпретирање директиве Покрајинског комитета коју спомиње, што би било од посебног интереса с обзиром на тумачење које у вези са њеним спровођењем даје.

Интерпретирање догађаја у сјећањима учесника

Као што је већ напоменуто, објављени радови и изјаве неких учесника овога догађаја са зетског подручја не доприносе разјашњавању чињеница и околности и не дају довољно основа за утврђивање стања ствари друкчијег од онога које је на мјеродаван начин утврђено непосредно последице догађаја. Сем тога, њихови подаци и ставови се битно разликују како у приказивању догађаја тако и у погледу закључака о томе ко је од руководиоца људи ловћенског и зетског подручја учествовао у доношењу одлуке о распуштању Љешкопољско-љешанског батаљона.

Тако Васо Стајкић, тадашњи организациони секретар Округног комитета Подгорица, у својој изјави коју је својевремено с тим у вези дао, каже:

„Долазећи на терен Ловћенског одреда, руководиоцима батаљона као и онима из ОК—Подгорица, објашњено је од стране другова из ОК—Цетиње, да је на њиховом терену ситуација критична, постоји опкољавање, затим питање прехране и др., па је донешена заједничка одлука другова из ОК—Подгорица и Цетиње, да се изврши пробој нашега батаљона преко Бајрамовице, с циљем да се повежемо с нашим снагама које су водиле тешке борбе на Загарачу.

Али, пошто пробој није успио, донешена је од другова из истих руководства, на заједничком састанку, гдје су били присутни и руководиоци батаљона, одлука да се батаљон расформира у групице које да иду на свој терен и тамо да се повезују с народом и воде борбу против непријатеља. Батаљон се опет вратио у Бусовник и расформирао у групице од којих је већина пала у руке непријатеља”.⁴

Као што се види, Васо Стајкић не даје ближе објашњење због чега батаљон није успио да се пробије. Исто тако, не наводи појединачно ко је од руководећих другова учествовао у доношењу одлуке о расформирању батаљона. Али, из његовог казивања јасно произлази да је у одлучивању учествовао одређени број руководећих другова из Округног комитета Цетиње и Подгорица, као и чланова Штатаба Љешкопољско-љешанског батаљона, што је у складу са постојећом документацијом о томе.

У своме раду „Неке активности и догађаји из НОБ у Црној Гори у периоду 1942/43 године”, Драгутин Радовић, тадашњи секретар партијске организације Љешкопољско-љешанског батаљона, износи своје виђење догађаја.⁵

„... Пред Барјамовицом смо заустављени од четника овога села, појачани четницима из Загарача, којих је скупа било преко 60.

Упозорили су нас да неће дозволити пролаз батаљона кроз село. Батаљон се није на то обазирао и дошло је до препуцавања.

На лицу мјеста су се налазили секретари и још неки чланови окружних комитета КПЈ Цетиње и Подгорица. Окружни комитет Подгорица још је функционисао у односу на партијску организацију батаљона. Наређено је да се прекине ватра. Дошло је до консултовања окружних партијских руководства. Након краћег времена, секретар Округног комитета КПЈ—Подгорица^{5а} позвао је партијског руководиоца батаљона, саопштио му да је ситуација безизлазна, да постоји реална могућност опкољавања

⁴ АИИТ, 7695/VIII, 1. с — 28.

⁵ *Историјски записи*, 3—4/1975.

^{5а} Из напомене се види да се ради о Васу Стајкићу.

и уништења партизанских снага у овом региону и да је једини излаз у расформирању батаљона и разиласку у мањим групама од 3—5 бораца у позадину непријатеља. Такође му је дао задатак да то пренесе комунистима батаљона. Овај је то одбио. На упозорење и оштру критику, секретар батаљонског бироа сазвао је састанак комуниста, коме су присуствовали секретари и чланови окружних комитета који су се налазили на лицу мјеста.

О ситуацији, 'безизлазном стању' и, неопходности расформирања' говорио је секретар ОК КПЈ — Подгорица, а укратко и секретар ОК КПЈ — Цетиње, којег је секретар ОК КПЈ — Подгорица претставио као делегата ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, који се, наводно, управо вратио из Покрајинског комитета и Главног штаба за Црну Гору и Боку и који је детаљно упознат са ситуацијом у цјелини. До објашњења је дошло усљед реagoвања партијске организације, несхватања, 'немогућности пробијања' и свијести да је сваки повратак у равницу Љешкопоља значио: наћи се у наручју непријатеља. Психолошка атмосфера била је више него тешка. У свему овоме велики лични ауторитет 'делегата Покрајинског комитета' имао је знатну улогу. Код мјеста званог Плочна, у близини куће Сава Челебића, одржан је збор батаљона и оних који су се кретали са њим. На збору је прочитана наредба Ловћенског НОП одреда у којој је стајало да се усљед створене ситуације у овом региону јединице расформирају, образују мање групе и дејствују у позадини непријатеља. Наредбу је прочитао командант батаљона Шпиро Мугоша, а потписао замјеник команданта Одреда Мило Јовићевић, који је у то вријеме био једини члан ужег дијела штаба на лицу мјеста. "

Као што се из наведеног текста види, аутор о самом догађају даје више појединости, али, у битnome, ствари приказује друкчије него што је наведено у извјештају Штаба Ловћенског одреда од 4. априла.

О томе ко је учествовао у доношењу одлуке он каже:

„ У Барјамовици — на лицу мјеста налазили су се секретари и још неки чланови Окружног комитета — Цетиње и Подгорица: К. Попивода, Васо Стајкић, Лидија Јовановић и још неки. . . “

Према овом наводу произлази да су у доношењу одлуке учествовали секретари и још неки чланови партијских руководстава оба подручја, али, као што се види, поименично наводи само неке од учесника.

Питање одговорности посебно не третира. Али, из његове констатације „у свему овоме лични ауторитет делегата Покрајинског комитета имао је знатну улогу“ може се закључити да одговорност ипак своди на секретара Окружног комитета — Цетиње. Исто тако, из његовог излагања произлази да он искључу-

је учешће чланова штаба Љешкопољско-љешанског батаљона у доношењу одлуке, па самим тим и сваку њихову одговорност.

Међутим, Јагош Ускоковић има друкчији приступ када је ријеч о политичкој одговорности у овом случају. У свом раду „Осврт на сјећања Драгутина Радовића“, објављеном у „Историјским записима“, питање одговорности за расформирање Љешкопољско-љешанског батаљона, он поставља много шире.⁶

Имајући у виду да батаљон због преморености, помањкања хране и муниције, није био способан да без одмора ступи у борбу са непријатељем који се пред њим испријечио, узима да је штаб батаљона заједно са партијским руководиоцима који су се с њим кретали, одлучио 25. марта да се батаљон пробије према Катунској нахији без борбе.

Послије повратка батаљона у Ставор, нашавши се пред проблемом шта да се ради с тим људством, партијски и војни руководиоци оба подручја, умјесто да изврше груписање свих јединица на угроженом подручју и изврше пробој према Катунској нахији, рјешење налазе у расформирању јединица и преласку бораца у илегалност.

Користећи податке које је о томе одмах послије ослобођења земље објавио Јован Ћетковић и друге, узима да су насталу ситуацију цијенили сви руководиоци људи штаба Љешкопољско-љешанског батаљона, Штаба Ловћенског одреда и окружних комитета Подгорица и Цетиње, који су се ту затекли. Узима, такође, да нико од руководилаца батаљона и чланова Окружног комитета Подгорица на посљедњем збору батаљона није подржао предлог Јована Ћетковића за пробој батаљона борбом. Налази да је управо наредба о повлачењу и повратак батаљона у Ставор увод у трагедију ове борбене јединице.

У свом прилогу „Рад Окружног комитета Подгорица од јануара до краја марта 1942. године“, Лидија Јовановић, тадашњи секретар Окружног комитета Подгорица, даје своју верзију догађаја.⁷

Међутим, њено приказивање не доприноси чињеничном разјашњењу онога што се збивало у вези са Љешкопољско-љешанским батаљоном 25. и 26. марта 1942. године, када се налазио на ловћенском подручју. Њено казивање о томе доста је неодређено и неповезано и у суштини противурјечно. Временски гледано она развој догађаја протеже на неколико дана, а све се у ствари збило у времену од 25. на 26. март. Исто тако, редосљед тих збивања није у складу са подацима у расположивој документацији, тако да се из датог приказа не може разабрати шта она сматра за утврђено стање ствари.

Но, овдје је од посебног интереса њено гледање на питање одговорности за доношење једне одлуке која је имала тешке

⁶ *Историјски записи*, 3/1978.

⁷ 1941—1942. у сведочењима учесника НОБ, књ. 13, Београд 1975.

посљедице. У интерпретирању овога догађаја полази од тога да она није учествовала у доношењу одлуке о распуштању Љешкопољско-љешанског батаљона и да самим тим не може бити ријечи о њеној одговорности у тој ствари.

Тако, она тврди да је првог дана, одмах послвије повлачења њихових јединица на ловћенско подручје, дошла у Штитаре и повезала се са секретаром Окружног комитета — Цетиње Крстом Попиводом и пренијела му директиву Покрајинског комитета, чију садржину и наводи. С тим у вези, поред осталог, каже:

„ Тада ми је Крсто казао да је ситуација на терену Окружног комитета Цетиње и Ловћенског одреда тешка; да окупатор уз помоћ федералиста и четника све више заузима терен и да њих све више потискује према планинама гдје их опкољава. Затим, да су јединице код Царева лаза и Симуње; да су одсутни командант и комесар Ловћенског одреда; да ће распустити батаљоне Ловћенског одреда, као и Љешкопољски и Зетски батаљон. Оцијенио је да је Љешкопољски батаљон неспособан за борбу. Његовом мишљењу сам се супротставила јер сам сматрала да би распуштање батаљона било супротно директиви коју сам управо пренијела и да су јединице које су дошле са нашег терена састављене од врло храбрих и прекаљених бораца, међу којима има предратних чланова Партије. Затим ме је обавијестио да ће Љешкопољски батаљон прије зоре поћи према Барјамовици, гдје треба да изврши пробој. Тражила сам да пођем с њима, али у томе нијесам успјела. Крсто ме је такође обавијестио да је прије неколико дана одржан састанак са једним бројем чланова Партије и родољуба, којом приликом су обавијештени да ће, можда доћи и до расформирања батаљона. (Подвукла Д. М.).

Пошто сам била забринута због такве ситуације на ловћенском подручју, потражила сам исте ноћи рањеног Васа Стајкића. Њега сам обавијестила о директиви Покрајинског комитета и о разговору с Крстом. На моје велико изненађење он ми је рекао да је један број људи већ враћен у Љешанску нахију и то баш они који нијесу били погодни за политички рад на тереоу...“

Из наведеног текста произлази да је Лидија Јовановић од стране секретара Окружног комитета Цетиње, на изложени начин, била обавијештена о насталој ситуацији и о томе да ће јединице Одред на угроженом подручју можда бити расформирани. То је било, како каже, првог дана, одмах послвије повлачења њихових јединица на ловћенско подручје, што значи 25. марта. Према томе, излази да је од самог почетка била у сједишту руководећих тијела ловћенског подручја и да то говори против њене тврдње да је дошла тек послвије доношења предметне одлуке.

Исто тако, из њеног даљег казивања види се да је била у току збивања послје повратка батаљона са Барјамовице у Ставор. О томе каже слjedeће:

„... Другог дана у зору вратио се Љешкопољско-љешански батаљон с којим је дошао и Крсто. Они су тамо били неколико сати. Борци из тог батаљона су ме обавијестили да озбиљне борбе у Барјамовици није било. О томе догађају имам писмо од Јована Ђетковића, који је учествовао на Барјамовици. Борци тога батаљона били су увјерени да озбиљне препреке није било и да је борбу требало прихватити. “

Јовановић је такође била присутна када је батаљону прочитано наређење Штаба Ловћенског одреда о његовом распуштању. Тада је, како каже, одржала хитан састанак са око десетак чланова Партије. Договорили су се да се храна подијели борцима за неколико дана, да се задрже код Бусовника, да покушају да ухвате везу са Покрајинским комитетом.

Као што се види, она се не упушта у објашњење због чега батаљон није покушао да се борбом пробије преко Барјамовице, иако су, како каже, борци били спремни за борбу. Ништа не говори о ставу, учешћу и одговорности осталих руководећих другова који су били са батаљоном приликом доношења одлуке. Само на једном мјесту, више узгред, напомиње да је тек касније, послје ослобођења земље, сазнала „да је дан прије распуштања батаљона (прије него што је она пренијела директиву) одржан састанак који је био значајан за даље постојање батаљона. Тај састанак су сазвали неки чланови Окружног комитета Цетиње и Штаба Ловћенског одреда, на који је био позван и извјестан број другова из Љешкопољско-љешанског батаљона, чланова Партије и родољуба. По њиховом казивању био је присутан и Шпиро Мугоша, командант тога батаљона. Ту су били обавијештени о потреби расформирања батаљона у групе и тројке...“⁸

Но, када би се то и узело као тачно, било би од интереса, када се данас о томе догађају пише, да се Јовановић изјаснила и о улози руководећих људи зетског подручја у овој ситуацији. Истина, она тврди да се са донесеним ставом није слагала, али да није могла утицати на саму одлуку. Питање одговорности осталих руководилаца зетског подручја и не третира, а по оној тврдњи „никакав утицај нијесмо могли извршити на другове, а ми нијесмо имали право одлучивања“ — може се схватити да ту одговорност и искључује. То што је она од стране Покрајинског комитета с тим у вези искључена из Партије објашњава тиме да је партијска комисија која је испитивала случај неправ-

⁸ Поставља се питање — зашто тада није разговарала са својим друговима. Ако ништа друго, морала је бити упозната са том чињеницом када је од стране комисије испитивана о догађају.

вилно водила поступак и она неоправдано кажњена, иако није била крива.

То значи да сва одговорност лежи на руководећем активу ловћенског подручја који се тога момента нашао у ситуацији да одлучује, иако је руководећи актив зетског подручја био у току свега што се тада збивало.

Да ли је Окружни комитет — Подгорица био у функцији у вријеме догађаја

О томе да ли је Окружни комитет Подгорица био у функцији такође постоје различита мишљења.

Као што смо видјели, Батрић Јовановић само констатује да је одлуком Покрајинског комитета Окружном комитету Подгорица била престала функција, али то не аргументује.

Међутим, Драгутин Радовић изричито наглашава да је Окружни комитет — Подгорица тада био у функцији у односу на партијску организацију батаљона.

Др Ђуро Вујовић се о томе посебно не изјашњава, мада говори о присуству одређеног броја истакнутих политичких радника и чланова Окружног комитета, што би се могло протумачити да је и по његовом нахођењу Окружни комитет — Подгорица био у функцији.

Када је ријеч о томе, Лидија Јовановић изричито тврди да Окружни комитет у вријеме о коме је ријеч није био у функцији. Истиче да је она прије доласка у Штитаре, поред осталих, добила директиву Покрајинског комитета по којој престаје функција Окружног комитета — Подгорица, па је то, по њеном, аргуменат више да сву одговорност за насталу ситуацију сноси руководећи актив ловћенског подручја, мада и сама каже да се осјећала обавезном да у тој ситуацији дејствује и допринесе рјешењу и предузме одређене мјере.

Према њеном казивању, почетком 1942. године у Окружном комитету — Подгорица политички секретар био је Радосав Бурић, а организациони секретар Васо Стајкић. Чланови комитета су били: Марко Радовић, Видо Ускоковић, Лидија Јовановић, Чајо Шћепановић, Јагош Ускоковић и Андрија Мугоша. Убрзо, Чајо Шћепановић, Јагош Ускоковић и Радосав Бурић пошли су на дужности. Не наводи ко је ушао у руководство на њихово мјесто. Такође не каже ко је преузео дужност политичког секретара Окружног комитета последице одласка Радосава Бурића.⁹

⁹ Схватили смо да је Лидија Јовановић тада била политички секретар Окружног комитета — Подгорица; тако се и понашала за оно вријеме када се налазила на ловћенском подручју. Уосталом, њој је изречена и најстрожа казна као једном од најодговорнијих чланова тога руководства.

Када је извршена реорганизација у војним јединицама у вези са стварањем ударних јединица, чланови Окружног комитета послати су да појачају партијски рад у јединицама, осим секретара Васа Стајкића и Лидије Јовановић који су остали на терену, у сједишту Окружног комитета, које се непосредно прије догађаја налазило у Команима.

Послије повлачења Љешкопољско-љешанског батаљона на ловћенско подручје у сједишту је остала само она, Лидија Јовановић, очекујући даљу директиву Покрајинског комитета.

Првог дана послије повлачења батаљона на ловћенско подручје Окружни комитет је добио обавјештење и директиву да престане са својим радом, а другови из комитета да напусте своју територију и до даљег упутства пођу код другова из Окружног комитета — Цетиње. Исте ноћи стигла је у Штитаре и Крсту Попиводи, поред осталих, пренијела и ову директиву.

Према изложеном, схватање да је функција Окружног комитета — Подгорица била престала, а тиме и одговорност његових чланова за даља збивања искључена, сувише је формалистичко и није у складу са логиком и стварним стањем и понашањем у том критичном моменту.

Но, ако би се и узело да је функција овог партијског руководства формално била престала због настале ситуације и губљења сопствене територије, у суштини, она је настављена у другим околностима и у другој констелацији, укључивањем одређеног броја чланова војног и политичког руководства зетског подручја у војно и политичко руководство на територији на којој су њихове борачке јединице дејствовале.

У тим приликама, које су се често и нагло мијењале, прилагођавање командовања и руковођења било је неопходно. Уосталом, из изјаве Васа Стајкића произлази да су чланови штабова и партијских руководства са оба подручја заједнички одлучивали, а из казивања саме Лидије Јовановић види се да је она предузимала одређене мјере које је сматрала потребним. Фактички, они су поступали као руководиоци који се осјећају одговорним за своје људство. Наређење о расформирању јединица борцима Зетског батаљона пренио је Васо Стајкић. Исто тако, Лидија Јовановић је, како сама каже, о насталој ситуацији разговарала са Спасом Дракићем, политичким комесаром тога батаљона, који је био дошао у Штаб одреда да провјери аутентичност и смисао датог наређења, и том приликом му пренијела директиве Покрајинског комитета.¹⁰

Но, без обзира на формалну страну, по логици ствари, нијесу могле престати брига и одговорност руководиоца зетског

¹⁰ Могло би се поставити и питање зашто се послије такве интервенције Спаса Дракића није заједно са њим енергичније супротставила расформирању батаљона и примила сву одговорност за његову судбину, када се са таквим рјешењем није слагала.

подручја за њихове борачке јединице које су се нашле на ловћенском подручју, као ни брига за оно људство које је остало да илегално дјелује на окупираном подручју и за политичко стање настало послје одласка борбених јединица.

Због тога, у склопу наведених околности нема никаквог смисла инсистирати на томе да је функција Окружног комитета — Подгорица била престала, јер се тиме не доприноси разјашњењу суштине саме ствари.

Самим тим, неприхватљива је тврдња Лидије Јовановић да никакав утицај нијесу могли извршити на другове који су издали наређење за распуштање ловћенских батаљона, да они нијесу имали право одлучивања. Уосталом, и сама каже да су руководиоци и борци Зетског батаљона који су се налазили на борбеним положајима са батаљоном „Царев лаз“ одбили да изврше наређење и да је комесар батаљона лично дошао у Штаб одреда да утврди шта је на ствари. Тако су поступили борци и руководиоци свих јединица Одреда на угроженом подручју, иако је и њима наређење дато са истим ауторитетом као и оно које је дато Љешкопољско-љешанском батаљону. То им свакако није било лако учинити, с обзиром на односе који су владали у партијским и војним организацијама, на повјерење у партијско и војно руководство, партијност и дисциплину. Директиве и наређења примани су са убјеђењем и повјерењем због великог ауторитета руководећих тијела и њихових чланова. Али, у конкретној ситуацији руководећи другови и активисти на терену осјетили су да таква солуција није у складу са стварним стањем и да би спровођење таквог наређења значило ликвидирање борбених снага одреда, што се није смјело допустити.

Шта је условило да се излаз из конкретне ситуације види у расформирању јединица

Може се слободно рећи да је, због неразумијевања партизанског начина борбе и других разлога, у тадашњој стварности било присутно и такво схватање да партизанске јединице у одређеним ситуацијама треба расформирати и у мањим групама упутити да дјелују у позадини непријатеља.

Ради бољег разумијевања поступка одговорних другова о којима је ријеч, потребно је указати на неке моменте који карактеришу политичку и војну ситуацију у том моменту.

У току марта стварају се ударни батаљони на читавом подручју.¹¹

¹¹ Процес стварања партизанских јединица за борбена дејства на другим подручјима започиње, у ствари, одашиљањем Ловћенског батаљона на Пљевља, крајем новембра 1941. године. — Штаб Ловћенског одреда издао је наређење 22. фебруара 1942. године за формирање ударних јединица за борбу против непријатеља у другим крајевима. Током феб-

Према упутству делегата Врховног штаба код Главног штаба од 25. марта требало је извршити реорганизацију територијалних јединица, оптерећених разним слабостима, и оспособити их за ефикасну борбу против непријатеља:

— створити чврсте ударне батаљоне од бораца који ће бити у стању да се одлучно упусте у борбу против унутрашњег непријатеља;

— остале борце оставити у територијалним јединицама, одредити им чврсту команду, задржати их на положајима према окупатору, ангажовати као посаде у несигурним селима, сеоске страже и за извршавање других борбених задатака;

— одредити борбене групе са задатком да залазе у позадину непријатеља и да извођењем разних акција стварају немирну ситуацију непријатељу.¹²

Дата је такође оријентација да се приликом напуштања одређених дјелова територије један број бораца, старијих, болесних и млађих мање компромитованих, по могућству легализује.¹³

Партијске организације су благовремено упозорене да може доћи до напуштања појединих дјелова слободне територије и да политички рад треба прилагодити таквим условима. Принцип је био да се напуштена територија не оставља без организованог утицаја Партије. С тим у вези требало је предвидјети одређени број активиста који ће остати и дјеловати у позадини непријатеља.

Треба рећи да су чињени напори да се упутства Врховног штаба о преласку на партизански начин борбе спроведу, али је то у тадашњој ситуацији врло тешко ишло.

Има података да је на сектору Колашина било покушаја да се поједине чете шаљу у позадину четника. Међутим, оне нијесу могле да се одрже, па су расформирани и разбијене у тројке, али ни те групе нијесу могле да се одрже.

У ситуацији када су силом прилика створени фронтови, стварно је било тешко, у једној веома заоштрајеној ситуацији, са великим бројем борбених јединица прећи на еластичнији, партизански начин борбе. Али, било је и неразумијевања, несналажења, а могло би се рећи и неслагања у погледу тактике у датим условима, што се добро види и из расположиве документације и преписке између штабова и појединих руководилаца.

руара и прве половине марта 1942. упућена су на мјесто одређења два ударна батаљона, састављена од бораца из више јединица Ловћенског одреда, и Цеклинска чета — све јединице са укупно око 450 бораца.

¹² Зборник НОР, том III, књ. 4, док. 78.

¹³ Показало се да је то у датој ситуацији значило губљење тога људства. — У насталим политичким и војним условима, у једној оштрој конфронтацији са снагама које су се ставиле на страну окупатора, односи су се заоштрили до те мјере да присталицама НОР-а на напуштеним територијама није било опстанка.

Изгледа да је било неправилних тумачења и у вези са директивом за формирање ударних јединица, што би се могло закључити по ставу Покрајинског комитета израженом у директиви о задацима партијских организација у партизанским јединицама од 27. марта 1942. године:¹⁴

„ Свака тенденција распуштања чета или кочења стварања нових чета, батаљона и одреда сталне партизанске војске, равна је издаји . . . “

Да је схватање о распуштању јединица у критичним ситуацијама имало дубљи коријен у свијести неких бораца и руководилаца и стварало илузију да ће се на свом терену моћи одржати, говори чињеница да је и послије овога догађаја било сличних одлука.¹⁵

¹⁴ Зборник НОР, том III, књ. 2, док. 192.

¹⁵ Сличан покушај учинио је и Штаб Зетског одреда нешто касније, у мају. У извјештају упућеном Главном штабу с тим у вези стоји:

„... За сада је опстанак могућ само по водовима и у том смислу дали смо сва потребна упутства... Веза овога штаба са вама биће много отежана, уколико се ситуација не измијени, па чак и онемогућена за извјесно вријеме... Будите увјерени, да ћемо дати све од себе а више се од нас не може тражити...“

Међутим, одлуку Штаба одреда да се батаљони разбију у водове и тако дејствују у позадини непријатеља оцијенио је Главни штаб као неправилну. Због тога је и измијенио одлуку и наредио да батаљони морају дејствовати као цјелина на терену Пипера и Бјелопавлића.

У упутству Главног штаба од 21. маја 1942. године Штабу Зетског одреда с тим у вези речено је:

„... Са писмом — извјештајем у принципу се не слажемо Овакав закључак неправилан је и разбијачки и води ликвидацији самих батаљона. Чуди нас како сте до оваквих закључака могли доћи, јер, и када вам је цио батаљон на окупу имате појава да вам појединци бјеже или се јављају као болесници. Шта би тек било када остварите овај закључак? Вама ће се батаљон распасти као цјелина и остаће послије неколико дана од читавог батаљона само неколико активиста, а остали ће једноставно поћи својим кућама или се загубити у циљу ликвидације, или ће они који остану и даље вјерни бити уништени од непријатеља...“ (Зборник НОР, III, књ. 3, док. 107).

Исто тако, у једној веома тешкој и, може се рећи, критичној ситуацији одлуку о расформирању донио је и Орјенски батаљон Никшићког одреда. Наиме, штаб Орјенског батаљона добио је 25. маја 1942. године од штаба Никшићког одреда обавјештење и упутство у овом смислу:

„... Ситуација у Црној Гори је угрожена. Под притиском непријатељских снага морамо да се повлачимо према Босни што и вас очекује... Савјетујте друговима борцима, који хоће да слиједе своје руководиоце, да се повлаче у правцу Јужне Херцеговине, гдје је стање још добро по нас, а онима који неће да се повлаче да остану на терену или да се поврате кућама...“

Убрзо, неке партизанске јединице на подручју Јужне Херцеговине, као и Орјенски батаљон који је тамо пристигао, остале су одсјечене и застале су у Требињској шуми — Слано. Руководиоци Орјенског батаљона са неким руководиоцима Оперативног штаба за Херцеговину, који су се ту затекли, оцијенили су да нема изгледа за успјешно пробијање из окружења, посебно због тога што им правац одступања главнине партизанских снага према Босни није био познат, па су одлучили да се јединице

Разумије се, свака од тих одлука донијета је у друкчијим околностима, али је карактеристично да се излаз из ситуације не види у пробијању из окружења, већ у разбијању јединица у мање групе и њиховом враћању на окупирано подручје, поред осталог, и из увјерења да ће тако моћи да опстану у својој средини.

Према изложеном, може се закључити да је овакво схватање било од утицаја и на доношење одлуке која је предмет овога разматрања. Ово утолико прије што је општа ситуација била неповољна и, може се рећи, неизвјесна. Ситуација на ловћенском подручју измијенила се нагло, тако да се стварно није било лако снаћи.

Све то, разумије се, не може бити оправдање, али се може узети као објашњење за држање руководећег кадра и борачког људства у датој ситуацији.

Како је наређење примљено и оцијењено

Наређењем за расформирање јединица командни кадар и борци на положајима били су изненађени и збуњени; нијесу могли да схвате због чега је Штаб одреда издао такво наређење, с обзиром на околност да су јединице још увијек одолијевале нападима непријатељских снага и држале своје позиције. Неки штабови су упутили своје представнике у Штаб одреда, са задатком да извиде у чему је ствар и непосредно добију објашњење за такву одлуку. Но, како је одмах затим наређење повучено и наређено да јединице остану на својим положајима и наставе борбу, нијесу наступиле теже посљедице. Ипак, сазнање о томе наређењу лоше је дјеловало на морал и борбеност, тако да је у неким јединицама дошло до колебања и осипања једног дијела бораца.

Налазећи се у Добрској Жупи, у обиласку партијских организација, била сам у прилици да видим како је тамо ово наређење примљено. О томе сам тада направила кратку забиљешку.¹⁶

Орјенског батаљона расформирају и да се борци у мањим групама врате на терен на коме су се раније налазили. Ту одлуку партијска руководства су саопштили борцима. Тако су борци овога прослављеног батаљона, прихватајући наведену одлуку, поломили аутоматско оружје и у мањим групама кренули према Орјену, гдје су такође доживјели жалосну судбину.

¹⁶ Ево текста забиљешке о томе:

„Штаб батаљона „Царев лаз“ добио је наређење од Штаба одреда о расформирању партизанских јединица. Такво наређење нас је веома изненадило и довело у велику недоумицу. Нијесмо могли схватити због чега је Штаб одреда издао овакво наређење које практично води ликвидацији борбених снага, што је било непојмљиво. Наређења Штаба одреда примана су увијек са убјеђењем и великим повјерењем. Дисциплина је налагала да се по наређењу поступи. Али, осјећали смо да ту нешто није у реду, да ствар треба провјерити и од Штаба одреда непосредно затра-

Међутим, борци Љешкопољско-љешанског батаљона, којима је наређење пренесено одмах на мјесту догађаја, налазећи се у посебно тешкој ситуацији, поступили су по датом наређењу, интимно вјерујући да ће се на свом терену ипак снаћи и одржати.

Наређење је различито оцијењено и у документима и у изјавама појединаца који су се о томе изјашњавали — почев од закључка да се ради о погрешној процјени настале ситуације и несналажењу, до панике и духовне капитулације и издаје.

Када је обавијештен о томе што се догодило, комесар Ловћенског одреда Вељко Мићуновић је одмах реаговао и у свом извјештају о стању на положајима у Катунској нахији од 28. марта 1942. године о томе рекао:

„Из усменог извјештаја видим да је паника много штете нанијела нама тамо код вас. Расформирали сте партизанску чету која је ишла овамо. То је погрешка! Треbate поново формирати јединицу тамо и чим буде спремна упутите је у Катунску нахију — на Барјамовицу“¹⁷

На основу првих, вјероватно непотпуних информација, Врховни штаб у једном писму делегату Централног комитета код Главног штаба напомиње да је једном партизанском батаљону дат глуп задатак.

Покрајински комитет је почетком априла формирао партијску комисију да испита ствар, како је раније већ речено.

Судећи по одлуци о кажњавању и смјењивању, могло би се закључити да је Покрајински комитет био умјеренији у односу на онај став изражен у директиви партијским организацијама за рад у партизанским јединицама, која је већ цитирана. Утврђена је одговорност најутицајнијих и најодговорнијих руководилаца и њима су изречене санкције, полазећи од тога да су услови били тешки, да људима треба помоћи да поново заузму

жити објашњење. Одлучено је да се са наређењем упознају борци и чује њихово мишљење. Били су то тешки и, може се рећи, драматични тренуци. Борци су се одлучно изјаснили да ће остати на окупу, да се од оружја неће одвајати и да ће се, у случају потребе, повући у Кашице (шумовити предео на простору од Добрске жупе до Јанковића крша) и сачекати објашњење настале ситуације од Штаба одреда. Одмах су упућени представници штаба батаљона у Штаб одреда да извиде у чему је ствар. Нас неколико смо исте ноћи прешли на другу страну Језера и преко Дујеве, у само јутро, стигли у штаб батаљона „13 јул“, на Љуботињу, да видимо како тамо ствари стоје. Саопштили су нам да је штаб батаљона те ноће добио наређење од Штаба одреда да јединице остану на положајима и наставе борбу, којим је раније наређење о расформирању јединица повучено.

У штабу батаљона смо затекли и Филипа Бајковића, члана Окружног комитета, који се нашао на том терену по одређеним задацима“.

¹⁷ Зборник НОР, том III, књ. 2, док. 194.

своје мјесто и допринесу даљој борби према својим могућностима и способностима.¹⁸

Наређење о расформирању јединица различито је оцијењено и у објављеним радовима.

Какве су закључке извели Батрић Јовановић и др Ђуро Вујовић видјели смо из раније наведених текстова.

У свом раду, који је такође наведен, Јагош Ускоковић много је оштрији у закључивању о одговорности актера предметне одлуке, посебно штаба Љешкопољско-љешанског батаљона, као војног руководства. Полазећи од тога да је једино штаб тога батаљона могао наредити да се батаљон врати из рејона Барјамовице, он каже:

„ . Наредба о повлачењу батаљона и повратак у Ставор је духовна капитулација. Била је то увертира за епилог на Врелима Рибничким . “

На чему се наређење Штаба Ловћенског одреда заснива

Поставља се питање — на основу које директиве су руководећи другови поступали у датој ситуацији.

С тим у вези, интересантан је један податак у извјештају Штаба одреда од 4. априла, којему се у досадашњим истраживањима није поклонила пажња. Да поновимо тај суштински дио извјештаја:

„ . На основу тога Штаб одреда је дао наредбу да се људи повуку са положаја, склоне оружје, нађу начина да се људство сачува од навале непријатеља и, пошто је изгледало да ће овај терен пасти брзо у руке непријатеља, речено је да се поступи по оној директиви која је дата (друговима на терену среза подгоричког да би се сачували људи и обезбиједиле везе . . . “ (Подвукла Д. М.).

Намеће се питање: о којој је директиви ријеч — да ли је по њој поступљено у конкретној ситуацији, или се од директиве одступило.

Узимајући да су одговорни руководиоци приликом одлучивања процијенили потпуно погрешно ситуацију, Батрић Јовановић и не интерпретира наведени дио извјештаја Штаба одреда.

У закључку др Ђура Вујовића такође се наводи да се ради о погрешној процјени настале ситуације, али се уноси и један други елемент:

„ . . . Одлука о којој је ријеч била је резултат слабе процјене ситуације од стране оних који су учествовали у њеном доношењу, као и погрешно схваћене и примијењене директиве По-

¹⁸ Не би се могло рећи да су војним руководиоцима изречене само симболичне казне, како то налази др Ђуро Вујовић, јер је комунисте и партизане у оним условима свака казна тешко погађала.

крајинског комитета, према којој је требало престати са кругим фронтovima, са јединицама се повлачити у правцу Никшића и истовремено један број људи оставити за политички рад и даље вођење акција на непријатељској територији..." (Подвукла Д. М.).

Он се такође не упушта у разјашњење овога дијела извјештаја.

Међутим, по свему изгледа, директива о којој говори др Ђуро Вујовић није могла бити основ за поступање другова у конкретној ситуацији.

Прије свега, нема писаних података да је непосредно пред сам догађај таква директива добијена. Поједини учесници који о томе говоре, изгледа, мијешају околности и чињенице везане за догађај о коме се овдје расправља и околности и чињенице везане за догађај који је уследио касније, средином априла, када је стварно добијена директива у оном смислу како стоји у закључку и на основу исте извршено организовано повлачење јединица са угроженог подручја.

Према хронологији борби вођених тих дана и стању на положајима није било основа за давање такве директиве. Како смо из датог прегледа борбених дејстава видјели, јединице су успјешно одбијале нападе непријатељских снага и биле су оријентисане на одбрану слободне територије. Ситуација је налагала да се држе положаји, што је ангажовало све наше снаге и не би било логично у том моменту дати директиву да се престане са држањем тих положаја.

Речено је да су борбе у области Загарача вођене 25, 26, 27. и 28. марта. Нарочито жестока борба вођена је 28. марта, када су непријатељске снаге разбијене на Бешином ублу. На том сектору борбе се воде све до 10. априла, када су се последице тешке борбе партизанске јединице повукле са дотадашњих положаја.

У борбама на сектору Загарача партизанске јединице, нарочито 2. ударни батаљон Никшићког одреда, претрпјеле су осјетне губитке. Због тога је Главни штаб указао штабовима да држањем чврстих фронта не треба исцрпљивати и губити драгоцено борацко људство и држати фронт код Загарача и чврсте фронтове уопште по цијени толиких губитака.

Врховни штаб је у писму Главном штабу од 28. марта 1942. године, поред осталог, наложио:

„... Прећи на партизански начин ратовања избјегавајући све фронтове. За овај начин ратовања одреди морају бити мобилни, распоређени по одговарајућим секторима, али не и код својих кућа. Одреди стално бацати у акције: засједе, препаде, чишћење пете колоне.

У самим акцијама главно је да сачувате живу снагу и компактност одреда. Одреди се, дакле, не смију излагати уништењу.

У случају да не будете могли остати на вашем терену, што је скоро немогуће, онда компактне одреде пребацујте према Шавнику, Санџаку и Босни, гдје ћете ухватити везу са нама . . .“¹⁹

У извјештају Покрајинског комитета Централном комитету од 24. марта речено је:

„ . . . Услјед расипања још неких партизанских јединица прекинута нам је веза са цетињским ОК-том и Ловћенским одредом, везу са њима одржавали смо прелазом преко ријеке Зете, међутим, услјед такве ситуације везу морамо да одржавамо преко Никшићког среза, а ова траје 3—4 дана . . .“²⁰

Имајући у виду ове чињенице, логично је закључити да наведена директива Врховног штаба није могла бити пренесена и спроведена 26. марта, када је одлука о расформирању јединица на ловћенском подручју донесена.

Каква је оријентација била у том временском периоду у погледу организовања партизанских јединица може се закључити и из директиве Покрајинског комитета о задацима партијских организација у партизанским јединицама од 27. марта: „Због свега тога чишћење Партије, а преко тога и чишћење самих чета, као и стварање нових ударних чета, јесте наш први и најглавнији задатак“

Ово уједно говори о томе да се директиве партијских и војних руководства крећу углавном у правцу формирања и јачања ударних јединица ради ефикасније борбе против непријатеља.

Из извјештаја Штаба Љешкопољског батаљона Окружном комитету — Подгорица, који је већ био напустио своју територију, произлази да је овај батаљон према добијеним упутствима вршио акције на напуштеној територији и да ће са таквим акцијама наставити: „ . . . Продужићемо акције упадима по датим упутствима . . .“²¹

У своме раду Драгутин Радовић приказује конкретне мјере у вези са спровођењем директиве о стварању ударних јединица на њиховом подручју. Оно што је речено у наведеном извјештају Љешкопољског батаљона говори управо о прилагођавању ове борбене јединице насталим условима у смислу дате директиве.

Према томе, нема основа за закључак да је дата директива у оном смислу како налази др Ђуро Вујовић. Сљедствено томе, оправдано је закључити да се извјештај Штаба одреда односи на директиву за формирање ударних јединица, која је тих дана и дата. Није онда јасно зашто другови у конкретној ситуацији нијесу поступили по тој директиви, сем ако је постојала нека

¹⁹ Зборник НОР, том II, књ. 3, док. 86.

²⁰ Исто, том III, књ. 2, док. 190.

²¹ Исто, док. 188.

друга директива које су се придржавали, али о томе нема никаквих писаних трагова.

Из тих разлога, не може се прихватити закључак да је одлука о расформирању јединица донесена, поред осталог, и због погрешно схваћене и примијењене директиве да се престане са држањем чврстих фронтова, да се јединице повлаче према Никшићу и да се један број активиста остави за рад у позадини непријатеља. Ово и због тога што је ова директива, чак и да је дата у то вријеме, толико јасна и одређена да није могла произвести никакве недоумице и погрешно тумачење.

Коначно, потребно је још нешто рећи и о политичкој атмосфери тих дана на слободној територији и о стању у партизанским јединицама.

У условима револуционарног полета и несумњивих успјеха у свим доменима политичког живота и успјеха војних јединица у борби против непријатеља — у истицању политичких захтјева није се увијек водило рачуна о томе да ли је народ у стању да схвати и подржи све те захтјеве и мјере. У неким критичним моментима, силом прилика, морало се одступити од оног уобичајеног и веома популарног метода политичког убјеђивања и придобијања људи за циљеве народноослободилачке борбе (снагом живе ријечи и аргумената) и примијенити војничке мјере. Иако су у тим моментима оне биле неизбежне, оштро поступање према онима који их не прихватају или им се организовано оружјем супротстављају није свуда примано са разумијевањем. У неким срединама људи нијесу могли да схвате императив датог политичког тренутка: онај ко није са партизанима — тај је са окупатором.

Сем тога, у условима окупације, терора и страха од репресалија, парола чекања, коју су петоколонашки истакли још у првим данима оружане борбе, налазила је ослоњца код разних застрашених, колебљивих и капитулантских елемената, што је иначе представљало сталну кочницу за развој народноослободилачке борбе.

Тешка економска ситуација неповољно је дјеловала на политичко расположење народа. У овом периоду јединице су стално на положајима, и потребе за њихово издржавање су све веће. Средства која су се добијала од добровољних прилога преко НОФ-а и путем реквизиције нијесу била довољна да подмире ни најосновније потребе војске и народа. Иначе, реквизиција је представљала и сувише велики терет за народ, који је и сам оскудијевао у свему. У то доба године је и у редовним приликама увијек било тешкоћа с исхраном.

Организовање оружаних јединица за борбу против партизана под фирмом националиста и четника, састављених од петоколонаша и разних других елемената привржених бившим режимима, избјеглица и других, проширује се из града и на сео-

ско подручје. Заstraшивањем и обећањима материјалних и других погодности, користећи при том рођачку и племенску повезаност, као и мобилизацијом одређеног броја заведених интернираца и других, петоколониши су на подручјима која су им била доступна придобили за своје оружане јединице и људе који су рачунали да ће на тај начин избјећи недаће које ондашња тешка ситуација намеће. Но, иако су ови људи првобитно добрим дијелом прилазили „националном покрету“ из страха, небавијештености и оскудице, када су добили оружје од окупатора, били су агресивни и опасни.

Војна ситуација се такође нагло измијенила. Партизанске јединице су већ изложене сталном притиску бројно далеко надмоћнијих и модерно опремљених непријатељских снага, тако да су принуђене на повлачење са неких територија, а напуштање тих територија представља и губљење политичких позиција на тим просторима.

Ударне јединице су биле тек у формирању, и усљед готово свакодневних борби нијесу успјеле да се довољно организују и учврсте. Наглим обртом ситуације борци су збуњени, а због неизвјесности у погледу даљих праваца борбених дејстава и забринути. Одједном су се нашли у ситуацији за коју нијесу били довољно приправни. Изглед да се слободна територија макар и привремено мора напустити тешко су падали и борцима и народу. Борци су се добрим дијелом тешко мирили с тим да морају свој крај, свој народ и породице, препустити терору непријатеља, што је неповољно дјеловало на морал и борбену способност јединица. У тим условима снажно је изражена везаност бораца за свој крај, што је иначе констатовано као једна од основних слабости теренских партизанских јединица. На свом терену, са својим народом, осјећали су се боље и сигурније.

Повлачењем одређених јединица са територија које су контролисале настајала је веома тешка ситуација. Непријатељска пропаганда врши страховит притисак и најављује жесток обрачун са свима онима који су привржени народноослободилачком покрету. Шпијуни и петоколониши проглашавају се за хероје и националне жртве. Под утицајем такве пропаганде, због страха од репресалија и моменталног слабљења позиција НОБ у Црној Гори, и колебљиви елементи, који су настојали да остану по страни свих збивања, прилазе оној страни која им сада изгледа надмоћнија и примају оружје окупатора.

Из свега наведеног слиједи и одређени закључци.

Може се рећи да су околности овога случаја углавном објашњене у извјештају Штаба Ловћенског одреда од 4. априла.

Оправдано је закључити да је у датом моменту код бораца и руководилаца, из већ наведених разлога, завладало увјерење да је једини излаз из настале ситуације у расформирању јединица у мање групе, у нади да ће се борци тако моћи одржати на свом терену у позадини непријатеља. Тиме се може објаснити и чињеница да су борци и руководиоци Љешкопољско-љешанског батаљона, мада са зебњом и забринутошћу, ипак прихватили такво рјешење.

Познато је да је у дијелу Доње Љешанске нахије који је до тада припадао зетском подручју већ од почетка 1942. године било директних сукоба партизанских јединица са организованим четничким групама. У току марта њихове позиције су знатно ојачале с обзиром на развој општих политичких прилика и војну ситуацију у Црној Гори, као и на то да су њихови оружани напади имали снажну подршку окупаторских војних снага. У току марта однос снага се измијенио до те мјере да је Љешкопољско-љешански батаљон, како смо видјели, морао да се уз велике губитке повуче са свога терена, што је на његове борце веома тешко дјеловало. Не треба губити из вида ни то да је ова борбена јединица у насталој ситуацији преживјела извјесну кризу, што се несумњиво види и из постојеће документације и из изјава учесника. Стално повлачење под притиском јачих непријатељских снага, погоршање опште ситуације, слаба исхрана и друге тешкоће — све је то негативно утицало на морал и борбену способност борацког састава. Нарочито им је тешко падало то што су морали напустити свој крај и препустити народ терору непријатеља.

Реално гледано, ова јединица у датом моменту није била у могућности да се борбом пробије, како то неки сматрају.

Међутим, треба рећи да се руководећи другови, доносећи једну тако судбоносну одлуку, под утицајем неповољних околности које су наступиле на том правцу, без потпунијег увида у стање на другим правцима, нијесу снашли у датим политичким условима, тим више што су јединице Ловћенског одреда чврсто држале положаје према непријатељским снагама и постизале значајне побједи на главним правцима.

Предузимањем одговарајућих мјера од стране Покрајинског комитета у односу на најодговорније другове овај случај је, по нашем схватању, окончан на наведени начин и зато сматрамо да нема основа ни смисла да се данас о томе поново расправља.

У тешким условима борбе неминовно је долазило до слабости, несналажења, па и политичких грешака. Прилике су захтијевале да се према њиховим носиоцима изричу примјерне казне и друге мјере, да би извукли поуку како они према којима су примијењене тако и други.

Одлука Покрајинског комитета у партијским и борацким редовима ловћенског подручја прихваћена је као нужна и оправ-

дана. Другови према којима су изречене санкције примили су одлуку вишег партијског руководства партијно и дисциплиновано, и својим држањем у ванредно тешким условима поново су нашли своје мјесто и оправдали указано им повјерење.

У погледу рада партијске комисије такође није било резерве ни примједби на поступак приликом испитивања.

Међутим, како смо видјели, питање политичке одговорности поново се покреће, различито интерпретира и тумачи, а стављају се и примједбе на рад партијске комисије. Када је већ тако, онда треба са пуном одговорношћу разјаснити све релевантне моменте и што је могуће ближе, одређеније утврдити и цијенити све околности које су биле од утицаја на доношење предметне одлуке, утврдити ко је учествовао у доношењу одлука о расформирању јединица, да би се могло објективније закључивати ко је и у којој мјери одговоран за настале последице. Дужни смо да о слабостима и грешкама говоримо јасно и отворено, и да станемо пред суд јавности за оно што смо радили по најбољем знању и умјењу. Зато је потребно да они другови који оспоравају закључке Покрајинског комитета о политичкој одговорности у овом случају, а историчари који се баве истраживањима у овој области нарочито, добро употребе све расположиве податке и аргументују своје закључке о одговорности руководства и појединаца. При томе, не треба се поводити за једностраним, некад и субјективним и одбранашким ставовима појединаца, судионика у овом догађају. Посао би био олакшан ако би се преживјели другови нашли и објаснили, и тако отклонили противурјечности у њиховим сјећањима, колико је то могуће.

Налазимо да овдје првенствено треба поћи од чињеница и објашњења у извјештају Штаба Ловћенског одреда који је сачињен непосредно послје самога догађаја.

Из овога извјештаја и других докумената и података произлази да је одлука донесена на основу процјене ситуације од стране одређеног броја политичких и војних руководилаца ловћенског и зетског подручја, на заједничком састанку. На основу одлуке донесене на том састанку, наређење о расформирању јединица издао је у име Штаба Ловћенског одреда Мило Јовићевић, замјеник команданта одреда.

Међутим, није до краја разјашњено ко је све учествовао у доношењу одлуке. Досадашња истраживања историчара су непотпуна, а сјећања појединаца у томе нијесу сагласна. А када се већ пошло линијом утврђивања појединачне одговорности, закључивање о томе треба да се заснива на чињеницама. То је наша велика обавеза према друговима и саборцима, нарочито према онима који нијесу више међу живима.

Раније је речено да су се руководиоци ловћенског подручја, због настале ситуације, углавном налазили на терену, заједно са јединицама на положајима. Тако је било и у овоме моменту.

У то вријеме Штаб Ловћенског одреда сачињавали су: Пеко Дапчевић, као командант, Вељко Мићуновић, као политички комесар, Мило Јовићевић, као замјеник команданта, и Михаило Вицковић, као члан штаба.

По мом сјећању, у бироу Окружног комитета у датом моменту били су: Крсто Попивода, као политички секретар, Филип Бајковић, као организациони секретар, Вељко Мићуновић, политички комесар Одред, Војо Ражнатовић, Војо Биљановић, Даница Мариновић, Лука Вујовић, Илија Ф. Костић и Светозар Пејановић (секретар Окружног комитета СКОЈ-а) као чланови.

Из постојећих података произлази као несумњиво да су тих дана у сједишту били: Крсто Попивода, секретар Окружног комитета, и Мило Јоваћевић, замјеник команданта Ловћенског одреда. Да ли је у критичном моменту био још неко од чланова руководећих тијела ловћенског подручја — није до краја разјашњено. О томе се у изјавама и објављеним радовима говори уопштено или, уколико се именују појединци, недовољно аргументовано.

Према свему изложеном, поуздано се може тврдити да је од чланова Штаба одреда на мјесту био једино Мило Јовићевић, замјеник команданта одреда. Остали су били на терену — Пеко Дапчевић, командант одреда, као командант сектора код Колашина; Вељко Мићуновић, политички комесар, и Михаило Вицковић, члан штаба, на борбеним положајима у Катунској нахији. Ово, изгледа, није ни спорно. То значи да у моменту доношења одлуке и издавања наређења Штаб одреда није био у пуном саставу, па је питање може ли се говорити о одговорности Штаба Ловћенског одреда у конкретном случају, како то тврди Батрић Јовановић, ово без обзира на то што је један члан штаба који се налазио у сједишту у датој ситуацији издао наређење у име штаба.

Остаје питање: да ли је у датом моменту, поред секретара Окружног комитета — Цетиње, био присутан још неко од чланова Окружног комитета, како се у неким објављеним радовима тврди.

За неке чланове ужег руководства поуздано знам и тврдим да су се у вријеме догађаја такође налазили на терену, према распореду обилазака и помоћи партијским организацијама. Чланови пленума су се и иначе налазили на својим теренима. Тако је Војо Ражнатовић дуже времена боравио у Грбљу, са задатком да пружа непосредну помоћ партијској организацији на том терену; Војо Биљановић на терену среза барског — у Црмници, са истим задатком; Даница Мариновић била је на терену општи-

не ријечке — у Доброској Жупи — у обиласку партијских организација на том терену и у батаљону „Царев лаз“.

У односу на остале чланове бироа Окружног комитета наводе се њихове аутентичне изјаве, које је презентирао др Илија Ф. Костић, тадашњи члан Окружног комитета КПЈ Цетиње. Ево Костићеве изјаве:

„Крајем 1980. године, прегледајући књигу 13 ВИЗ-а, издање 1975. године — ,1941—1942 у сведочењу учесника НОБ’, написао сам на чланак другарице Лидије Јовановић ,Рад Окружног комитета Подгорица од јануара до краја марта 1942. године’, у коме описује доношење одлуке о распуштању јединица Ловћенског и Зетског одреда концем марта 1942. године. На страни 55. аутор чланка наводи и моје присуство као члана Окружног комитета КПЈ Цетиње, у вези доношења ових одлука. Поред осталог, истиче и сљедеће:

... Исте ноћи стигла сам у Штитаре, у Окружни комитет Цетиње, потражила сам Крста Попиводе и пренијела му директиву Покрајинског комитета (у вези повлачења јединица Зетског одреда на територију Ловћенског одреда и престанка рада Окружног комитета Подгорица — напомена Илије Костића). Тада ми је Крсто казао да је ситуација на терену Окружног комитета Цетиње и Ловћенског одреда тешка; да окупатор уз помоћ федералиста и четника све више заузима терен и да њих све више потискује према планинама гдје их опкољава...; да ће распустити батаљоне Ловћенског одреда, као и Љешкопољски и Зетски батаљон’. (И тако даље, према цитату који је већ коришћен у овом раду — скраћивање и напомена Редакције).

Јовановић даље указује да је видјела како је ситуација јединица Зетског одреда у Ловћенском одреду лоша и да је осјећала обавезу да помогне колико је могуће, и наставља: , . Отишла сам код другова који су се налазили на једној пољани у Штитарима: Крста Попиводе, Илије Костића, чланова Окружног комитета Цетиње и Мила Јовићевића, из Штаба Ловћенског одреда. Позвала сам и Васа Стајкића. Другови су поново покренули питање распуштања ловћенских батаљона после неуспјеха на Барјамовици. Ја сам се умијешала у разговор и предложила да повуку јединице из Царева лаза и Симуње, да позову јединице из Загарача и уз помоћ Љешкопољско-љешанског батаљона да изврше продор према Никшићу, гдје је требало да се налазе и остале јединице са терена Црне Горе. Мој предлог су другови прихватили. Но, у међувремену дошао је курир из Симуње и обавијестио другове из Ловћенског одреда о нечему што није било познато. После је тога одустали су од мог приједлога и донијели друге одлуке.’

Пошто нијесам учествовао у доношењу одлука о расформирању јединица нити у договорима у овом смислу, ипак сам желио да установим одакле подаци које наводи другарица Јо-

вановић у којима тврди супротно. У другим до сада објављеним материјалима који говоре о овим догађајима и који су ми били доступни као јавне публикације у овом погледу нијесам могао ништа установити, што је и нормално с обзиром на стварно стање ствари. Овдје бих у вези предњег истакао и то да сам се једне вечери послје повлачења јединица у Катунску нахију нашао у истој кући у Ублима Чевским гдје је партијска комисија на челу са Митром Бакићем вршила испитивања у вези са одлуком о расформирању јединица. Том приликом ми је друг Бакић рекао да ја као члан Окружног комитета Цетиње немам никакве везе са предметом испитивања и да ако случајно у вези са тим чекам могу да идем, нашто сам му рекао да и не знам за рад комисије ни о чему се ради, већ сам свратио да се мало огријем, јер ми је било хладно.

Шестог јула 1981. године у вили „Горица“ у Титограду, приликом предаје одликовања групи црногорских кадрова, нашао сам се и са другарицом Лидијом Јовановић. У врло кратком сусрету питао сам је одакле јој објављени податак. Она ми је на то одговорила: „Таквих састанака и неких договора није ни било, нити их је могло бити, јер су одлуке о распуштању јединица донијели споразумно само другови Крсто Попивоца у име Окружног комитета Цетиње и Мило Јовићевић, у име Штаба Ловћенског одреда“. На овоме се наш врло кратак разговор о овом питању и завршио.

Драгутин Радовић у свом чланку „Неке активности и догађаји из НОБ-а у Црној Гори у периоду 1942—1943. г.“, објављеном у часопису Историјски записи, 3—4/1975, на стр. 528 у напомени под 34 наводи: „Јовићевић је наредбу послао по Луки Вујовићу у затвореном коверту“, што указује на могућност да је Лука Вујовић могао бити упућен у читаву ствар. Такође је др Ђуро Вујовић у својој књизи „Ловћенски НОП одред и његово подручје у народноослободилачкој борби 1941—1945“ (Обод, Цетиње 1976. г.), на основу својих истраживања извео закључак: „На бази ових елемената Крсто Попивоца, секретар Окружног комитета КПЈ Цетиње, Мило Јовићевић, замјеник команданта Ловћенског одреда, Шпиро Мугоша, командант Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона, Видо Ускоковић, члан Покрајинског комитета и Окружног комитета КПЈ Подгорица, Васо Стајкић, организациони секретар Окружног комитета КПЈ Подгорица, и још неколико чланова окружних комитета КПЈ Цетиње и Подгорица донијели су 25. марта одлуку да се Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон, који је био стигао у Орахе, пробије у правцу Чева, а ако у томе не успије онда да се прихвати солуција о расформирању батаљона, односно њего-

вој подјели у групе, које ће поћи на непријатељску територију и остати на илегалном раду у позадини, или ће се појединци који то буду могли, „легализовати“ (Стр. 342—343).

На основу предњег, сматрао сам за потребно да разговарам са другом Луком Вујовићем, да бих добио и његово сјећање на ове догађаје. Тако смо се нашли у Титограду дана 10. јуна 1981. године, и друг Лука ми је рекао сљедеће:

„У то вријеме сам се налазио на дужности секретара Међуопштинског бироа КПЈ у Катунској нахији и послом сам дошао у Штитаре, у сједиште Окружног комитета и Штаба Ловћенског одреда. У Штабу одреда затекао сам Мила Јовићевића, који ме је обавијестио о одлуци за расформирање јединица и дао ми цедуљу (поруку) за Љешкопољце да им је предам у колико на њих наиђем, у супротном да их због тога не тражим. Нијесам читао што у цедуљи пише. Исту сам предао неком од Љешкопољаца, и не сјећам се коме.

Нијесам присуствовао разговорима у вези расформирања јединица.

Дана 9. септембра 1981. године, боравећи у Будви, нашао сам се са другом Филипом Бајковићем, и том приликом смо разговарали о случају расформирања наведених јединица марта 1942. године, пошто је и друг Филип тада био члан Окружног комитета КПЈ Цетиње, па ми је између осталог, рекао сљедеће:

„Као члан Окружног комитета КПЈ Цетиње нијесам присуствовао никаквом састанку гдје се је расправљало и доносиле одлуке о распуштању јединица Љешкопољско-љешанског батаљона, као ни других јединица одреда. У то вријеме био сам на терену по одлуци Окружног комитета КПЈ Цетиње и Штаба Ловћенског одреда, као и највећи број чланова Окружног комитета и штаба Ловћенског одреда, са задатком да обиђем организације на терену и помогнем у припремању и организовању батаљона „13 јул“ и „Јован Томашевић“ за евентуално повлачење са ове територије.“

На основу изложене изјаве Ф. Костића може се закључити да се ни ови чланови Окружног комитета не могу доводити у везу са догађајем који је предмет расправљања и доношењем одлуке која је у питању. Самим тим није оправдано говорити о одговорности Окружног комитета КПЈ — Цетиње у овој ствари. Овдје за сада може бити ријечи о одговорности оних другова за које то из расположивих података несумњиво произлази.

Потребно је указати на чињеницу да је поменути извјештај Штаба одреда од 4. априла 1942. сачинио и потписао Милован Челебић, командант Горњољешанског батаљона Ловћенског одреда, који је, како се види, био у току самога догађаја. Како су

секретар Окружног комитета и замјеник команданта Ловћенског одреда одмах после догађаја отишли на терен, може се узети да у сједишту није био нико од чланова партијског руководства. Уосталом, нико од чланова овог партијског руководства, сем секретара, није ни узиман на партијску одговорност.

О неким тврдњама у раду Лидије Јовановић

У наведеном раду Лидије Јовановић има неких тврдњи које захтијевају одређени коментар. На једном мјесту, у виду напомене, она наводи:

„... У разговору са Иваном Милутиновићем код Никшића, у априлу 1942. године, на његов захтјев, изнијела сам своје мишљење како је дошло до расформирања јединица крајем марта на терену Ловћенског одреда. Радило се о недовољном искуству, несналажењу и неодлучности, *иако је ту било и помало племенштине и локализма...*“ (Подвукла Д. М.).

Јовановић не наводи на основу чега је закључила да је код другова ловћенског подручја уочила знакове племенштине и локализма. Када се оваква тврдња не би везивала за ову конкретну ситуацију, могло би се и прихватити да је таквих појава и слабости било. Али, у конкретној ситуацији, уз то временски посматрано, такве појаве тешко да су се могле испољити и да би им требало дати неки значај у вези са доношењем одлуке о расформирању јединица.

Да пођемо од чињеница. Из постојеће документације види се како је текло кретање Љешкопољско-љешанског батаљона на подручју Ловћенског одреда. Из Бусовника Љешкопољско-љешански батаљон је стигао у Орахе 25. марта, дакле истог дана када је добио наређење да се пробија у правцу Катунске нахије, а већ сјутрадан је добио наређење о расформирању.

Као што се види, батаљон се кратко вријеме налазио на ловћенском подручју прије расформирања. Очигледно је да се негативне појаве о којима је ријеч нијесу могле испољити у једном тако кратком времену. А када је ријеч о одлуци за његово расформирање, треба нагласити да се она није односила само на овај батаљон него и на све јединице Ловћенског одреда које су се затекле на угроженом подручју.

Према томе, наведена тврдња, у свјетлу ових чињеница и околности, нема мјеста и штети иначе веома добрим другарским односима између другова зетског и ловћенског подручја заснованим управо тих дана.

Истине ради, потребно је рећи нешто и о садејству борбених јединица Ловћенског и Зетског одреда и о односу руковод-

става и бораца ловћенског подручја према онима са зетског подручја у вријеме о коме је ријеч. Налазећи се и сами у тешком положају, борци и руководиоци ловћенског подручја нијесу оклијевали да у појединим моментима интервенишу приликом упада непријатеља у незаштићена села дијела Љешанске нахије који је припадао зетском подручју, о чему свједоче и подаци у постојећој документацији.

Познато је да је под притиском непријатеља Зетски батаљон био принуђен да напусти свој терен и да пређе на ловћенско подручје. Тако је средином марта око 90 бораца са простора Зете, организованих у двије чете, стигло на терен Батаљона „Царев лаз“. Борци и руководиоци Зетског батаљона укључили су се у борбена дејства батаљона „Царев лаз“. Све наше јединице водиле су тих дана сталне борбе у тешким условима, нарочито у погледу исхране. Тешкоће бораца Зетског батаљона биле су тим веће што су они били одвојени од свога краја, од својих породица и народа. Борци и руководиоци батаљона „Царев лаз“, као и народ тога краја, мислим, схватили су присуство борачког људства Зетског батаљона као нешто сасвим нормално и само по себи разумљиво у насталој ситуацији. Тада смо упознали и завољели изванредне другове и борце тога батаљона и задржали их у најљепшој успомени. Другарство створено тих дана сачувано је и до данас.

На исти начин је схваћен и долазак другова из Окружног комитета КПЈ — Подгорица и њихово укључивање у састав Окружног комитета КПЈ — Цетиње. Истински смо настојали да се према њима односимо другарски, онако како су се тада односи у Партији његовали. Ако су се они осјећали нелагодно у нашој средини можемо само да жалимо.

Када говори о раду партијске комисије, Лидија Јовановић износи једну тврдњу о којој је потребно такође нешто рећи. Она каже:

„У нашој револуцији било је тамних тачака и неправилних поступака као и личног обрачунавања. Тако ме је Митар Бакић присиљавао са упереним револвером да потпишем да је Окружни комитет Подгорица распустио батаљоне. Ја то нијесам урадила, јер сам, управо ја била највише против распуштања батаљона, али нијесам могла утицати на догађаје на терену Ловћенског одреда.“

Да је у револуцији слабости и неправилних поступака било, можда и личног обрачунавања, како она каже, можемо да прихватимо. Да је партијска истрага у овом случају била мучна за оне који су били узети на одговорност, а не мање и за оне који су поступак спроводили, с обзиром на то да се радило о људима

оданим и цијењеним у покрету и на тежину одговорности због изгубљеног људства, такође можемо да прихватимо. Али, да је испитивање вршено под таквом присилом — заиста је тешко прихватити.

Прије свега, поступак је водила партијска комисија. Испитивању су, према моме сазнању, присуствовали сви чланови комисије. Ради потпунијег сагледавања ствари испитивани су и неки другови који нијесу непосредно учествовали у догађају.

Но, чак и ако прихватимо да је под утицајем тежине самога случаја и изузетно тешке ситуације у којој су се партизанске снаге налазиле на том подручју Митар Бакић и био оштар и упоран, не би томе требало давати овакав смисао и приписивати му посебне, личне мотиве. Ми такав утисак нијесмо стекли. Тако се на овим просторима није поступало према одговорним друговима чак и када су гријешили.

Сем тога, имајући у виду људске и партијске квалитете Митра Бакића, његово добро познат однос према борцима и људима уопште, тешко је за његову личност везивати овакво поступање и прихватити тврдњу да је он могао на наведени начин водити поступак према секретару Окружног комитета Подгорица — Лидији Јовановић, која је онда уживала лијеп углед у партијским редовима. Уосталом, није сувишно напоменути да је у том периоду Митар Бркић на нашем терену био у својству делегата Централног комитета.

У току тих разговора пред комисијом била сам под утиском да је тежиште поступка више било усмјерено на разјашњавање улоге и одговорности секретара Окружног комитета — Цетиње, који је у тој констелацији кадрова био најутицајнија личност.

Конечно, овлашћења комисије су била ограничена. Њен задатак је био да ствар испита и поднесе извјештај Покрајинском комитету, а не да одлучује и кажњава.

Ствар је утолико тежа што Митар Бакић није у животу и не може да се чује његова ријеч о свему томе.

У наведеном раду Лидије Јовановић привлачи пажњу још једна њена тврдња:

„ .. Ко је све био тада саслушаван није ми познато, али знам да је један члан штаба Ловћенског одреда говорио неистину, јер се бојао стријељања . . . “

Када је већ одлучила да ово објави, добро би било да је навела поименице о којем се члану штаба ради и шта је он изјавио, по свему судећи на њену штету. Овако остаје да нагађамо и о личности и о томе какву је неистину тај члан штаба изговорио.

Из наведених података у излагању о главној ствари види се да је у моменту догађаја био присутан само замјеник команданта Мило Јовићевић а да су остали чланови штаба били на терену. Према томе, пред комисијом је само он могао да се изјашњава у погледу улоге Лидије Јовановић у овом догађају. Уистину, тешко је прихватити тврдњу да је Мило Јовановић посегао да другога неистинито оптерети из страха да не буде стријељан. Сем тога, није било основа да се он боји стријељања, јер његова улога у самој ствари није била посебно истакнута. Он је издао наређење јединицама на основу одлуке једног компетентног скупа партијских и војних руководилаца ловћенског и зетског подручја. Но, без обзира на то, Мило Јовићевић је био један од најискуснијих руководећих људи ловћенског подручја у ондашњој кадровској констелацији, дубоко принципијелан, истинит и чврст комуниста. Имајући у виду његове људске и партијске квалитете, може се слободно рећи да он не би свога друга могао неистинито теретити чак и да му је живот био у опасности. Свих неколико ријечи у овом оквиру другарска је обавеза према том изванредном другу и комунисти, који такође није више међу нама и не може да говори у своју одбрану.

У истом тексту Лидија Јовановић каже и ово:

„ . На томе се ствар није завршила — чланство у позадини и у јединицама Ловћенског одреда било је обавијештено да је Окружни комитет Подгорица распустио батаљоне. Тако је дошло до нетачног информисања чланства, а последице и до нетачног писања . . “

И ова тврдња је неодређена и недоречена. Не наводи се ко је нетачно информисао чланство и ко је нетачно писао.

С тим у вези може се рећи да је обавијештење партијском чланству и борцима дато у смислу онога што је наведено у извјештају штаба Ловћенског одреда од 4. априла 1942. године и одлуке Покрајинског комитета о кажњавању најодговорнијих руководилаца, партијских и војних, ловћенског и зетског подручја, тако да је наведена тврдња потпуно произвољна.

Нијесмо били обавијештени о разлозима због којих је Централни комитет преиначио одлуку Покрајинског комитета, скинуо казне руководиоцима зетског подручја а поопштрио казну и искључио из Партије секретара Окружног комитета — Цетиње.

Према ономе што је у свом раду навела Лидија Јовановић излази да је одлука Покрајинског комитета преиначена на интервенцију Ивана Милутиновића, на основу њеног приказивања догађаја.

Међутим, Централни комитет је убрзо, на основу потпунијег сагледавања читаве ствари, ублажио став према секретару Окру-

жног комитета — Цетиње и додјелјивањем одговорних дужности указао му пуно повјерење, које је он цјелокупним својим држањем и оправдао.

На крају треба рећи и то да је Редакција едиције „1941—1942 у сведочењима учесника НОБ“ требало са више одговорности и критичности да цијени напис Лидије Јовановић и да на одговарајући начин утиче да се ствар сагледа шире и што објективније.²²

Даница Мариновић-Пејовић

²² Овај материјал урађен је по договору са ондашњим члановима Округног комитета Цетиње: Филипом Бајковићем, Илијом Ф. Костићем и Луком Вујовићем. Непосредну помоћ у прибављању одређених материјала и изјава, у провјеравању појединих података, као и својим сугестијама пружио је др Илија Ф. Костић. Своје сугестије и предлоге и пуно сагласност дали су Андрија Пејовић, ондашњи командант батаљона, и Благо Јанковић, командир чете батаљона „Царев лаз“.